

Nina Romanowska
WSP Bydgoszcz

ROSYJSKIE POŁĄCZENIA FRAZEOLÓGICZNE O STRUKTURZE
"RZECZOWNIK + PRZYMIOTNIK" I ICH POLSKIE ODPOWIEDNIKI

W ciągu ostatnich trzydziestu lat frazeologia słowiańska stała się przedmiotem wnikliwych badań językowych. Zasługa to głównie językoznawców radzieckich /W.Winogradow i jego szkoła/ oraz językoznawców polskich /W.Doroszewski, St.Skorupka/.

Można powiedzieć, że od strony teoretycznej i materiałowej frazeologia słowiańska /zwłaszcza rosyjska i polska/ jest obecnie dobrze opracowana. To stwarza podstawy do badań porównawczych w tej dziedzinie.

Niejednokrotnie zwracano uwagę na wspólne źródła frazeologii w językach europejskich, na szczególne podobieństwo frazeologii języków słowiańskich, lecz po dziś dzień występują braki w literaturze językoznawczej z dziedziny frazeologii porównawczej¹. Tutaj jest bardzo dużo do zrobienia.

Frazeologia języka rosyjskiego i frazeologia języka polskiego mają wiele elementów podobnych, co jest uwarunkowane bliskim pokrewieństwem obu języków, więzami historycznymi oraz wzajemnymi wpływami w dziedzinie kultury i języka.

Przekonać się o tym można na przykładzie połączeń frazeologicznych rzeczowników z przymiotnikami jako przydawkami

zapietnyj płod	- zakazany owoc
miedwieżyj ugoł	- zapadły kął

karmannaja czachotka - suchoty kieszonkowe

Połączenia frazeologiczne rzeczowników z przymiotnikami należą do tzw. wyrażeń. "Wyrażenie to zespół co najmniej dwu wyrazów stanowiących pewną całość syntaktyczną i mających charakter nominalny /imienny/². Wśród wyrażeń najważniejszą grupę stanowią właśnie połączenia rzeczowników z przymiotnikami jako przydawkami.

Artykuł niniejszy jest skromnym przyczynkiem do problematyki porównawczej frazeologii rosyjskiej i polskiej. Materiał porównawczy tu przedstawiony pochodzi ze "Słownika frazeologicznego języka rosyjskiego" wydanego pod redakcją A. Mołotkowa, ze "Słownika frazeologicznego języka polskiego" Stanisława Skorpki, częściowo ze "Słownika języka polskiego" pod redakcją W. Doroszewskiego oraz "Wielkiego słownika rosyjsko-polskiego" A. Mirowicza, I. Dulewicza i in.³.

Z całego bogactwa połączeń rzeczowników z przymiotnikami jako przydawkami wybrałam związki frazeologiczne znaczeniowo bliskie w obu omawianych językach. Opierając się na materiale faktycznym można wyodrębnić 4 grupy takich właśnie związków frazeologicznych:

1. Związki frazeologiczne o budowie i znaczeniu identycznym w obu językach;
2. Związki frazeologiczne o identycznej budowie i pewnej różnicy w znaczeniu;
3. Związki frazeologiczne o identycznym znaczeniu i pewnej różnicy w budowie;
4. Związki frazeologiczne /o rozpatrywanej budowie i znaczeniu/

niu/ jednego języka nie mają odpowiedników w postaci związków frazeologicznych w drugim języku.

Przypatrzmy się bliżej każdej z tych grup.

I. Związki frazeologiczne o budowie i znaczeniu identycznym w obu językach można nazwać identycznymi frazemami. "Identyczne frazemy - to te, które mają tę samą wartość semantyczną wyrażoną za pomocą identycznych struktur składniowych /liczba członów, szyk wyrazów/ oraz tych samych etymologicznych lub leksykalnie analogicznych wyrazów"⁴.

Przykłady: atticzeskaja sol - attycka sól
biełaja worona - biały kruk /o człowieku/
gor`kaja pilula - gorzka pigułka
dwulikij Janus - dwulicowy Janus
żywaja letopis' - żywa kronika

U źródeł identyczności takich związków frazeologicznych leżą dwie przyczyny: naturalny i niezależny rozwój tych samych frazeologizmów w pokrewnych językach i wspólne zapożyczenia z innych języków. Jako przykłady frazeologizmów powstałych na skutek pierwszej przyczyny posłużą następujące wyrażenia:

babje leto - babie lato
gołubaja krow' - błękitna krew
gor`kaja istina - gorzka prawda
dojnaja korowa - dojna krowa
zołotyje gory - złote góry
kitajskije cerieonii - chińskie ceremonie
masło maslanoje - masło maślane

теплічно́е расте́нїе - оіеplarnіана ро́слїнка

choдіaczaja encykłopedija - chodząca encyklopedia

Przedstawione tu wyrażenia rosyjskie i ich odpowiedniki polskie mają identyczną budowę i jednakowe znaczenie przenośne: *babje leto* /*babie lato* / - "pogodna i wczesna jesień", *gołubaja krow' /błękitna krow* / - "arystokratyczne pochodzenie"; *dojna ja korowa* /*dojna krowa* / - "dobry interes, dający duże zyski", *kitajskie ceremonii* /*chińskie ceremonie* / - "przesadne grzeczności"; *złotyje gory* /*złote góry* / - "wielka ilość pieniędzy, dóbr, wielkie korzyści"; *choдіaczaja encykłopedija* /*chodząca encyklopedia* / - "osoba, mająca wielką wiedzę encyklopedyczną" itp.

Wyżej wymienione związki frazeologiczne można uważać za niezależnie powstałe w obydwu językach słowiańskich. Zgadza się ze zdaniem N.A.Kondraszowa, iż "pokrewieństwo genetyczne języków słowiańskich przejawiające się w planie fonologicznym, morfologicznym i syntaktycznym w frazeologii słowiańskiej nasila się dzięki podobieństwu obrazów, które legły u podstaw związków frazeologicznych" /tłumaczenie moje -N.R./
Podstawą znaczenia przenośnego każdego z wymienionych wyrażen była ta sama sytuacja, która wywołała jednakowe ludzkie reakcje, jednakowe obrazy utrwalone w identyczny sposób w obydwu językach.

Wspólnym pniem, z którego wyrosły identyczne rosyjskie i polskie wyrażenia o szyku rzeczownik - przymotnik

/i odwrotnie/, są europejskie źródła kulturowe: starożytne /greckie i łacińskie/ i chrześcijańskie. W. Doroszewski pisał: "Gdy chodzi o sposoby wyrażania czynności i stanów umysłowych, procesów psychicznych i związaną z tym frazeologią, to języki europejskie spotykają się ze sobą u źródeł łacińskich lub grecko-łacińskich"⁶.

Oto przykłady:

achillesowa piata	- pięta achillesowa a. Achillesa
damokłowy miecz	- miecz damoklesowy a. Damoklesa
sizifowy trud	- syzyfowa praca
lebiedinaja pieśń	- łabędzia pieśń
lwinaja dola	- lwia część

Te wyrażenia były zapożyczone przez języki słowiańskie z mitologii, historii i literatury starożytnej. Niżej podane przykłady wyrażen analogicznych pochodzą z Biblii⁷.

adamowo jabłoko	- jabłko adamowe a. Adama
błudnyj syn	- syn marnotrawny
złotoj tielec	- złoty cielec
jegipskaja t'ma-	ciemności egipskie

W literaturze frazeologicznej utarte połączenia wyrazowe związane w z Biblią, mitologią i kulturą antyczną otrzymały nazwę frazeologizmów międzynarodowych⁸.

Frazeologizmy międzynarodowe też mają charakter przenośni: a c h i l l e s o w a p i a t a / p i ę t a
a c h i l l e s o w a / oznacza czyjąś słabą stronę;
d a m o k ł o w m i e c z / m i e c z d a m o k l e s o -
w y / oznacza stale grożące niebezpieczeństwo; s i z i f o w

труд /s y z y f o w a p r a c a/ jest to ciężka,
lecz bezcelowa praca; б л у д н ы й с ы н /s y n
м а р н о т р а в н ы / jest to człowiek, który zawinił
i opamiętał się; nawrócony grzesznik itp.

Ta sama wartość semantyczna omówionych rosyjskich
i polskich związków frazeologicznych została wyrażona za
pomocą identycznych struktur składniowych /połączenia rze-
czowników z przymiotnikami jako przydawkami, tylko w niektó-
rych wypadkach wystąpiły równoległe połączenia rzeczowników
z rzeczownikami w dopełniaczu jako przydawkami/ oraz leksy-
kalnie analogicznych wyrazów.

II. Związki frazeologiczne o identycznej budowie i pewnej
różnicy w znaczeniu rozpatrzmy na następujących przykładach:

бо́жья коровка	- boża krówka
болно́е место	- bolesne /wrażliwe/miejsce
восходи́ающаяся звезда	- wschodząca gwiazda
второ́я молодос́ть	- druga młodość
живо́е сло́во	- żywe słowo
мидово́й мидсиа	- miodowy miesiąc
пу́тсводна́я звизда	- gwiazda przewodnia
тя́жолáя арти́ллери́я	- ciężka artyleria

W znaczeniu podstawowym większa część rozpatrywanych
wyrażeń jest analogiczna. Różnica polega na szerszym lub
węższym zakresie znaczenia wyrażeń w jednym z porównywanych
języków, na różnej liczbie znaczeń. Przyjrzyjmy się im bli-
żej. Б о ж я к о р о в к а /boża krówka/ w językach
polskim i rosyjskim znaczy "biedronka", tj. jest naswą owadą

Oprócz tego znaczenia w języku rosyjskim pojawiło się drugie znaczenie: "cichy nieszkodliwy człowiek, nie umiejący się bronić, stanąć w swojej obronie". **Б о л н о ж е м и е с т о / b o l e s n e m i e j s c e /** w języku polskim znaczy: "czuła strona czego, zwykle organizmu". W języku rosyjskim to znaczenie rozszerzyło się, ponieważ oznacza czułą stronę nie tylko **ч з е г о ,** ale także **к о г о ,** przy czym figuruje ono jako drugie. Na pierwszym miejscu występuje znaczenie: "to, co najbardziej niepokoi, denerwuje; to co jest przyczyną cierpienia, denerwowania się, trosk". Tego znaczenia w języku polskim brak. **В о с х о д и а - с з ч а ж а з в и е з д а / w s c h o d z a c a g w i a - z d a /** w obu językach jest to ktoś robiący karierę, zapowiadający się jako wybitna, genialna osobowość. W języku polskim wyrażenie to ma jeszcze drugie znaczenie: "początek czyjejs kariery". W języku rosyjskim tego znaczenia nie ma. **В т о р а ж а м о л о д о с т ' / d r u g a m ł o d o ś ć /** znaczy "czuć się w podeszłym wieku jak młodzieniec". W języku rosyjskim oprócz tego wykształciło się dodatkowe znaczenie: "powodzenie, uznanie, które wróciły po wielu latach". W pozostałych przykładach rosyjskie wyrażenia mają większą liczbę znaczeń w porównaniu z polskimi odpowiednikami.

Trochę inaczej przedstawia się rzecz w odpowiednikach:

б и е л а ж а в о р о н а - biały kruk

Znaczenie mają jednakowe: "unikat, rzadkość". Wyrażenia tego w języku polskim używa się zwykle dla określenia cennych i rzadkich książek, tylko niekiedy dla charakterystyki człowieka. Natomiast w języku rosyjskim służy ono tylko jako

charakterystyka osoby.

III. Związki frazeologiczne o odmiennej budowie i tym samym znaczeniu tworzą dużą i różnorodną grupę.

Rosyjskim frazomom o omawianej strukturze mogą odpowiadać polskie połączenia dwóch rzeczowników z przyimkiem lub bez przyimka:

krownnyje uzy	-	związki krwi
kazanskaja sirota	-	ofiara losu
raj ziemnoj	-	raj na ziemi
suma pieriemiotnaja	-	chorągiewka na wietrze, kurek na kościele

Znaczenie mają identyczne: k r o w n y j e u z y /z w i ą z k i k r w i / inaczej "węzły, związki pokrewieństwa"; r a j z i e m n o j /r a j n a z i e m i / jest to coś bardzo dobrego, pięknego; s u m a p i e r i e m i o t n a j a /c h o r ą g i e w k a n a w i e t r z e/ oznacza człowieka chwiejącego, nie mającego własnego zdania, łatwo ulegającego wpływom, Wyrażenie k a z a n s k a j a s i r o t a /k a z a n s k i j s i r o t a/ początkowo odnosiło się do tatarskich książąt, którzy po podboju Księstwa Kazańskiego przez Iwana Groźnego starali się otrzymać od rosyjskich carów wszelkie możliwe ulgi, narzekając na swój gorzki los. Później zaczęło ono oznaczać to samo, co o f i a r a l o s u , tj. człowieka, który robi z siebie ofiarę, udaje nieszczęśnika.

W roli polskich odpowiedników mogą występować wyrażenia z zaimkiem porównawczym j a k :

pień bieriozowyj	- tępy jak pień
głuchaja tietieria	- głuchy jak pień
noż ostryj	- jak nóż w serce

Polskie odpowiedniki przekazują znaczenie w sposób bardziej przejrzysty i zrozumiały. Wyrażenie *pień bie-riozowyj* /*tępy jak pień*/ służy dla charakterystyki człowieka mało zdolnego, mało inteligentnego, tępaka; *głuchaja tietieria* /*głuchy jak pień*/ oznacza człowieka, który źle słyszy; *noż ostryj* /*jak nóż w serce*/ rozumiemy jako "dotkliwie, do żywego /zranić, dotknąć/, bolesny cios /zadać/".

Jeszcze inną budowę syntaktyczną mają polskie odpowiedniki w następujących przykładach:

wiecznaja istorija	- wiecznie ta sama historia
morkowkino zagowienje	- na święty nigdy
tiortyj kałacz	- kuty na cztery nogi, wyjadacz, wyga
logkaja ruka	- ktoś ma szczęśliwą rękę
miakinnaja baszka /gołowa/	- ktoś ma siano /plewy, sieczkę/ w głowie
otriezannyj łomot	- ktoś, kto ma swoje własne życie

Pierwsze trzy przykłady są wyrażeniami w obydwu językach, lecz polskie odpowiedniki posiadają bardziej złożoną strukturę i w skład ich wchodzi nie tylko rzeczowniki i przymiotniki, lecz także przysłówki, zaimki, przyimki. W trzech pozostałych przykładach polskie odpowiedniki są ekwiwalentami o całkiem odmiennej strukturze. Mają postać zdania. Znaczenie rosyjskich i polskich frazemów jest analogiczne.

Każdy język zawiera znaczną liczbę związków wyrazowych charakterystycznych dla swojej struktury. Frazeomy omawianej grupy potwierdzają fakt, iż te same pojęcia, te same znaczenia mogą być przekazane za pomocą odmiennych struktur syntaktycznych również w tak bliskich sobie językach, jak polski i rosyjski.

IV. Istnienie związków frazeologicznych jednego języka nie mających odpowiedników w drugim można tłumaczyć wieloma przyczynami⁹.

Jedną z nich mogły być odmienne warunki ekonomiczno-społeczne i historyczne, które stworzyły specyficzne dla danego państwa sytuacje, w wyniku których pojawiły się odpowiednie związki frazeologiczne wzbogacające dany język. Jako ilustracja posłuży rosyjskie wyrażenie - *m a m a j e w o p o b o - i s z c z e*.

Taką nazwę otrzymała bitwa na Polu Kulikowym, w której tatarski chan Mamaj poniósł straszliwą klęskę od wojsk ruskich. Ten historyczny fakt posłużył jako źródło pojawienia się drugiego, przenośnego znaczenia, którym określa się wszelką okrutną bójkę, poważną kłótnię, bałagan, pogrom. W języku polskim nie ma odpowiedniego związku frazeologicznego.

Druga przyczyna może tkwić w tym, że pojęcia znane obydwu narodom jedynie w jednym z nich przekształciły się w związki frazeologiczne. W drugim natomiast takich związków brak.

Wyrażenie *k r a s n a j a d i e w i c a*, które często używane jest w folklorze rosyjskim w znaczeniu "kwit-

nąca, zdrowa, urodziwa dziewczyna", ma polski odpowiednik - h o ż e d z i e w c z ę . Oprócz tego to wyrażenie służy dla określenia zbyt bojaźliwego, wstydliwego młodego człowieka /chłopca/. Odpowiednika przenośnego znaczenia tego wyrażenia język polski nie posiada.

Następną przyczyną występowania związków frazeologicznych w jednym języku i braku odpowiedników w drugim języku mogą być niezależne od siebie zapożyczenia z języka trzeciego. Na przykład rosyjskie wyrażenie b u r i d a n o w o s i o ł służące dla określenia bardzo niezdecydowanego człowieka, który waha się między dwoma jednakowo silnymi pragnieniami, między dwoma decyzjami, zostało zapożyczone z języka francuskiego. Autorstwo przypisuje się francuskiemu filozofowi XIV wieku J. Buridanowi. Polskiego odpowiednika nie znalazłam. Często trudno określić, który język stał się źródłem bezpośrednim związku wyrazowego.

Wśród przyczyn istnienia specyficznych związków frazeologicznych należy wymienić rodzimą literaturę. Pisarze i poeci wzbogacają ojczysty język nowymi wyrażeniami i zwrotami literackimi. One przeważnie pozostają własnością jednego języka, jednego narodu. Przykład: t r i s z k i n k a f t a n , d i e m j a n o w a u c h a .

Te wyrażenia wprowadził do języka rosyjskiego znany bajkopisarz Iwan Kryłow. Najpierw połączenia tych wyrazów służyły jako tytuły dwóch bajek, później stały się związkami frazeologicznymi powszechnie używanymi w języku rosyjskim. Pierwszy z nich oznacza taką sytuację, w której usunięcie jednych bra-

ków powoduje pojawienie się nowych; drugie stosuje się w wypadkach, kiedy coś natrętnie, natarczywie się proponuje w nadmiernej ilości.

Do tej grupy należy zaliczyć rosyjskie połączenia o strukturze rzeczownik - przymiotnik, którym w języku polskim odpowiada jeden rzeczownik albo kilka rzeczowników pojedynczych, będących synonimami. Tworzą one dosyć liczną grupę. Oto przykłady:

bieriozowaja kasza	- chłosta, różgi
biesstrunnaja bałałajka-	gadula, pleciuch
kitajskaja gramota	- chińszczyzna
gorie łukowoje	- niedorajda, niezdara, niedojda
guś łapczatyj	- chytrus, cwaniak
żełtorotyj ptieniec	- żółtodziób, młokos
kołomienskaja wiersta	- drągal, tyka
siniy czułek	- sawantka

Znaczenie tych rosyjskich frazeologów jest znane językowi polskiemu, lecz żeby je wyrazić wystarczy jedno słowo /rzeczownik/.

Nie odnotowano polskich odpowiedników frazeologicznych i w stosunku do następujących frazemów rosyjskich: b i e -
ły j e m u c h i /śnieg, płatki śniegu; o podającymi śnie-
gu/, d r a n a j a k o s z k a /chuda, sterana kobieta/
p i e r i e j e z ż a j a s w a c h a /człowiek często
zmieniający miejsce zamieszkania, pobytu itp./, p r i e s -
r i e n n y j m i e t a ł /pieniądze, złoto/, s i e -
r a j a s k o t i n k a /lekceważące określenie prostych

żołnierzy w carskiej Rosji/, s o b a c z j a r a d o s t'
/kiełbasa najgorszego gatunku, gotowane podroby/, c y -
g a n s k i j p o t /ktoś drży, trzęsie się z zimna/,
s z a r a s z k i n a k o n t o r a /organizacja, przed-
siębiorstwo, do których trudno mieć zaufanie z powodu nie-
solidnego wykonania pracy/. Sens tych rosyjskich połączeń
wyrazowych obcy jest językowi polskiemu, dlatego można jego
przekazać tylko w sposób opisowy¹⁰.

Taki stan rzeczy należy tłumaczyć tym, iż każdy język
posiada związki frazeologiczne charakterystyczne nie tylko
dla jego struktury, lecz również dla jego semantyki. Takie
związki frazeologiczne nazwano idiomatyzmami /po rosyjsku
- idiomy/¹¹.

St. Skorupka wyjaśnia przyczyny powstania idiomatyzmów nastę-
pująco: "Warstwa idiomatyczna w słowniku każdego języka pow-
staje na skutek różnic obyczajowych i kulturowych poszczegól-
nych narodów, na skutek różnic w mentalności i na skutek róż-
nego stosunku do zjawisk świata zewnętrznego"¹². Wyróżniając
idiomatyzm gramatyczne i semantyczne autor podkreśla, iż ich
wspólną cechą jest niemożliwość dosłownego tłumaczenia na
inne języki. Dlatego nie zawsze można znaleźć odpowiedniki
frazeologicznych połączeń w porównywanych językach.

Przeprowadzona tutaj analiza wyrażeń rosyjskich i ich
polskich odpowiedników była świadomie ograniczona określonymi
ramami:

1. syntaktycznymi - wyrażenia o szyku rzeczownik - przymiot-
nik i odwrotnie, gdzie przymiotnik jest przydawką,

2. gramatycznymi - rzeczownik i przymiotnik występują tylko w pierwszym przypadku,
3. semantycznymi - wyrażenia o podobnym znaczeniu w obu językach należące do stałych związków frazeologicznych.

P R Z Y P I S Y

1. L.I.Rojzenzon: K problemie sravnitel'nogo izuczenija frazeologii slawianskich jazyków /w:/ "Prace Filologiczne", t.XVIII, cz.2, Warszawa 1964, s.109-222; St.Skorupka: Z zagadnień frazeologii porównawczej. "Prace Filologiczne", t.XVIII, cz.4, Warszawa 1970, s.167-174; H.Pietrak: Wyrażenia i zwroty z zaimkami porównawczymi jak, jako w języku polskim i czeskim, "Poradnik językowy", 1971, z.9, s.556; N.A.Kondraszow: Problemy sravnitel'nogo izuczenija slawianskoj frazeologii. MOPI im. N.K.Krupskiej, "Uczonyje zapiski", t.160, 1966, s.354-355.
2. H.Kurkowska, St.Skorupka: Stylistyka polska. Zarys, Warszawa 1959, s.152.
3. St.Skorupka: Słownik frazeologiczny języka polskiego, t. 1-2, Warszawa 1967; Słownik języka polskiego, Warszawa 1958, Frazeologiczeskij słowar'rusского jazyka, Moskwa 1968; Wielki słownik rosyjsko-polski, t. 1-2, Warszawa-Moskwa 1970.
4. H.Pietrak: Op.cit. s.563.
5. N.A.Kondraszow: Op.cit. s.356.
6. W.Doroszewski: Rozmowy o języku, Seria II, Warszawa 1951, s.114-115.
7. H.Kurkowska, St.Skorupka: Stylistyka polska, Zarys, Warszawa 1959, s.162-164.

8. St. Bąba: Frazeologia biblijna i modlitewna w tytułach utworów literackich, "Język Polski", 1971, nr 5, s.358.
9. M.Ostaszewska: Z zagadnień frazeologii porównawczej, "Poradnik językowy", 1967, z.6, s.272.
10. Problem odpowiedników rosyjskich dla polskich połączeń frazeologicznych nie wchodzi w zakres niniejszego szkicu. Nie mogę tu - z braku miejsca - zająć się tym zagadnieniem, ponieważ jego opracowanie znacznie rozszerzyłoby ramy pracy.
11. St.Skorupka: Idiomatyzmy frazeologiczne we współczesnym słownictwie polskim, "Poradnik językowy", 1972, z.3, s.121.
12. Ibidem, s.127.